

АГЕНЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

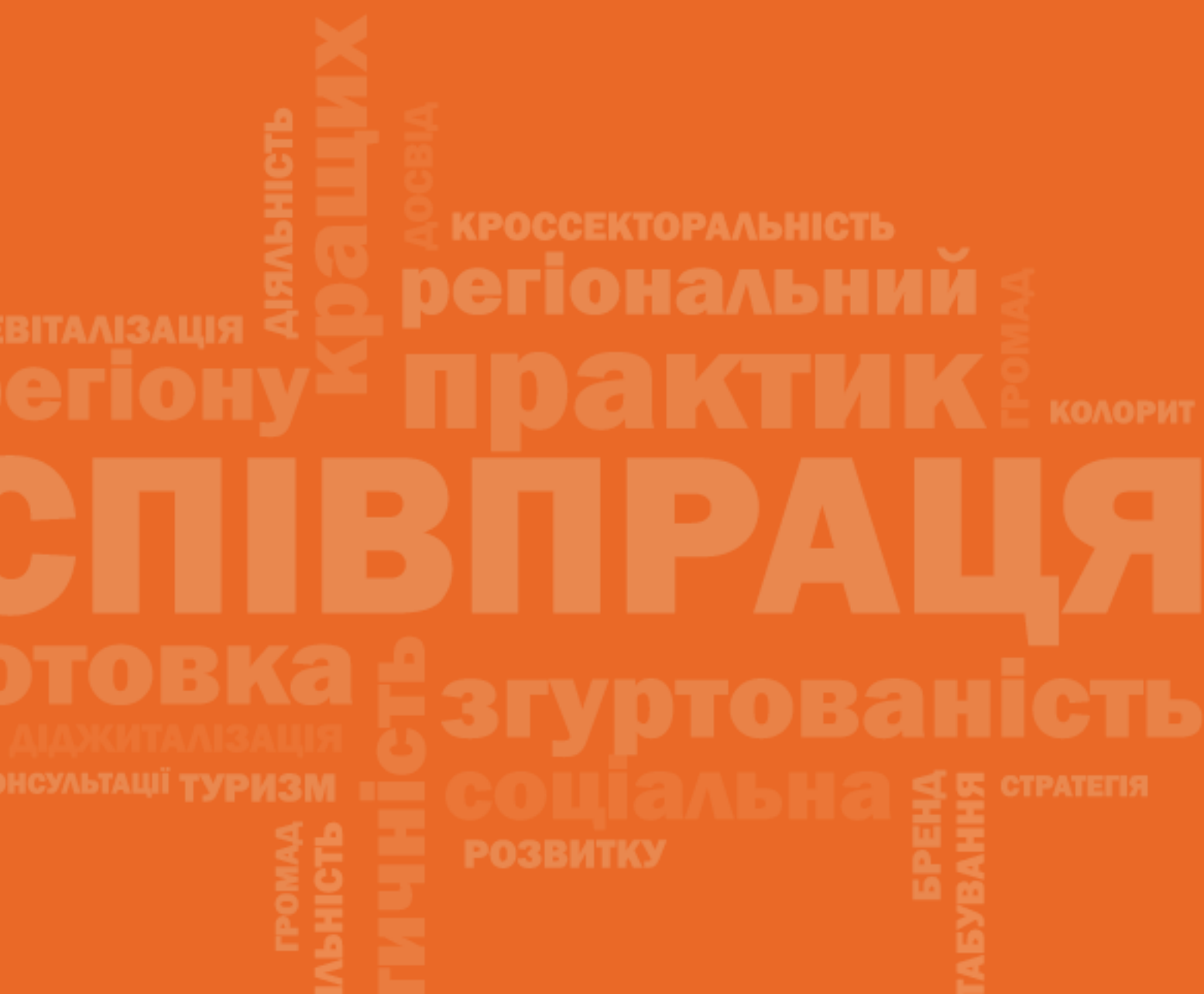
Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

За підтримки Швейцарії

ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Аналітичний звіт

Авторка:

Юлія Вільчанська, PhD, регіональна спеціалістка з питань культури та соціальної згуртованості у Хмельницькій області

Консультантка:

Марина Кулініч, експертка з питань культури та соціальної згуртованості, Швейцарсько-український проєкт «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD

Цю публікацію було створено за підтримки Швейцарії в межах Швейцарсько-українського проєкту «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD, що впроваджується через Швейцарську агенцію розвитку та співробітництва компанією NIRAS Sweden AB. Відповідальність за зміст цієї публікації несе(уть) виключно автор(и). Погляди автора(ів) не обов'язково відображає(ють) погляди Швейцарської агенції розвитку та співробітництва або NIRAS Sweden AB.

ЗМІСТ

ПОДЯКИ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНУ	6
РОЗДІЛ 2. СТАН СФЕРИ КУЛЬТУРИ В РЕГІОНІ	8
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В СФЕРАХ КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ В ОБЛАСТІ	23
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ УМОВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ В РЕГІОНІ	26
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	28

ПОДЯКИ

Висловлюємо подяку Департаменту інформації, культури та релігій Хмельницької обласної військової адміністрації за надані документи і дані, а також учасникам засідань Тематичної робочої групи з питань культури та соціальної згуртованості, що діє при Агенції регіонального розвитку Хмельницької області: Інні Михайловій, Валентині Лукашук, Світлані Шевченко, Оксані Натальській, Ользі Долинській, Майї Онищук, Марині Бортник-Гулеватій, Андрію Захарко, Ігореві Петрашу, Роману Гурницькому, Ользі Венгровій, Вікторії Задорожній, Тетяні Мартиненко, Тетяні Ярославській, Інні Шоробурі, Віталію Савіну, Дмитрові Гусакову, Костянтину Детковському, Олені Радзивілл, Альоні Гридіній, Сергію Єсюніну, Сергію Щуру, Ірині Труновій.

Під час засідань робочої групи учасники ділилися своїми думками й експертизою щодо викликів і можливостей сфери культури та соціальної згуртованості області, а також взяли участь в обговоренні фінального документу.

Важливі поради щодо структури та ключових акцентів аналітичного дослідження отримано від Марини Кулініч, Ігора Савчака та регіональних експертів з питань культури та соціальної згуртованості Оксани Заяц (Сумська область), Григорія Рія (Тернопільська область) та Наталії Морозової (Вінницька область).

Дякуємо також літературній редакторці Олесі Сторожук та верстальниці Катерині Замулко.

Вступ

Аналітичний звіт щодо викликів та можливостей розвитку сфери культури та соціальної згуртованості у Хмельницькій області розроблено в межах Швейцарсько-українського проєкту «Згуртованість та регіональний розвиток України», [UCORD](#). Метою проєкту є сприяння скоординованим діям з відновлення та злагодженого регіонального розвитку з боку громадян, бізнесу й органів влади, що покращує якість життя людей, зміцнює стійкість суспільства, мир та соціальну згуртованість в Україні.

У межах проєкту на базі Агенції регіонального розвитку Хмельницької області створено інформаційно-комунікаційну платформу для аналізу стану культури шляхом широкого залучення заінтересованих осіб, обговорення та напрацювання певних рішень і рекомендацій. Цей процес є першим етапом для того, щоб визначити пріоритетні напрями та розробити проєкти з розвитку культури та соціальної згуртованості в контексті сталого розвитку регіону. Підсилює цей процес аналіз діючих у регіоні стратегічних і програмних документів, спрямованих на розвиток культури та побудову соціальної згуртованості через культуру і креативні індустрії, який здійснено під час підготовки цього аналітичного звіту.

Метою аналізу є визначення поточного стану культури та соціальної згуртованості населення області, виявлення проблем, викликів і визначення основних напрямів подальшого розвитку сфери культури області.

Основні завдання звіту такі:

- окреслити та проаналізувати стан сфери культури та соціальної згуртованості у Хмельницькій області;
- визначити рівень стратегічного планування в сфері культури та соціальної згуртованості області;
- акцентувати основні доцільні напрями розвитку сфери культури та соціальної згуртованості в області;
- охарактеризувати актуальні проблемні питання в сфері та надати рекомендації щодо шляхів їх вирішення.

Дослідження, проведене в ході підготовки аналітичного звіту, є зрізом загальних тенденцій у сфері культури та соціальної згуртованості регіону, оскільки побудоване переважно на відкритій інформації, якої з міркувань безпеки в умовах повномасштабної війни досить мало в публічному просторі.

Для більшої ефективності та фахової підтримки була створена Тематична робоча група з питань культури та соціальної згуртованості в області (далі – ТРГ). Членів цієї робочої групи було відібрано у серпні-вересні 2023 року через відкритий конкурс, прийом заявок на участь у якому було оголошено через офіційну сторінку [фейсбук](#) Агенції регіонального розвитку в Хмельницькій області (далі - АРР). Проєкт, структура, дані і висновки аналітичного звіту обговорювалися під час двох засідань ТРГ й безпосередньо через консультації та інтерв'ю з учасниками.

Цей аналітичний звіт може стати важливим допоміжним документом при прийнятті управлінських і стратегічних рішень для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівників та працівників закладів культури, а також може бути корисним для «незалежних гравців» – дослідників, активістів громадського сектору, бізнесу, експертів культурної, освітньої та соціальної сфер.

Розділ 1

Коротка характеристика регіону

Хмельницька область знаходиться у південно-західній частині України та межує на сході з Вінницькою областю, на заході – з Тернопільською, на північному заході – з Рівненською, на півночі – з Житомирською та на півдні – з Чернівецькою. Усім їм притаманний, здебільшого, розвиток агропромислового комплексу без значного промислового і паливно-ресурсного потенціалу. За площею території (20,6 тис. кв. км або 3,4% від площі країни) Хмельницька область належить до невеликих областей України і посідає серед них 19 місце. Розміщення області має певні стримуючі фактори розвитку: область у стороні від найбільш розвинених регіонів; транзитний потенціал області є досить обмеженим, оскільки транспортні потоки Захід-Схід проходять переважно північніше області. В числі транспортних потоків, які проходять безпосередньо через Хмельниччину, є такі: Івано-Франківськ – Київ, Тернопіль – Київ та Чернівці – Київ. В свою чергу обласний центр – місто Хмельницький, розміщений близько до географічного центру області на перетині шляхів з півночі на південь та заходу на схід, що є дуже вигідним чинником комплексного соціально-економічного розвитку території регіону.

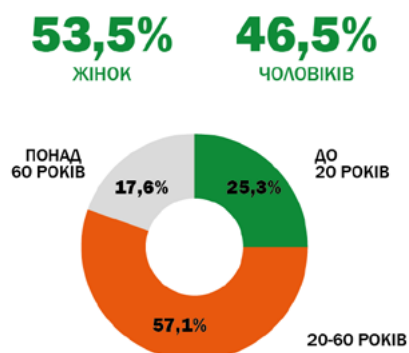
По завершенню реформи адміністративно-територіального устрою у 2020 році у Хмельницькій області утворено три райони: Кам'янець-Подільський, Хмельницький та Шепетівський, а також 60 територіальних громад, з яких 13 – міські, 22 – селищні, 25 – сільські.

Станом на 1 січня 2022 року у Хмельницькій області орієнтовно проживало 1 228 829 осіб¹, з яких 53,5% – жінки, а 46,5% – чоловіки². У цілому дисбаланс у розподілі населення за статтю в Хмельницькій області відповідає загальній ситуації по Україні, де частка жіночого населення складає 53,6%, а чоловічого – 46,4%. Міське населення області налічує 713 312 осіб, або 58%, а сільське – 515 517 осіб, або 42%. Позитивні особливості має вікова структура населення Хмельниччини. Так, найбільшу частку населення області складає вікова група 20 – 60 років, яка становить 57,1%, натомість група населення віком понад 60 років становить 17,6%, віком до 20 років – 25,3%. Варто зауважити, що частка населення до 15 років становить 20,4%, що перевищує частку осіб похилого віку. Крім того, найчисельнішою віковою групою населення працездатного віку є група 30-35 р. Тобто, вікова структура населення Хмельницької області має досить позитивні характеристики як для нинішнього розвитку регіону, так і для найближчого майбутнього.

¹Державна служба статистики України: Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/open_data/menu/ds_vd.htm

²Офіс ООН з координації гуманітарних питань. URL: <https://data.humdata.org/group/ukr>

1 СІЧНЯ 2022
1,227
ТИСЯЧ ОСІБ

Також згідно з Єдиною інформаційною базою даних про внутрішньо переміщених осіб, станом на 31.12.2022 кількість зареєстрованих в області внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій України становила 147,3 тис. осіб. Для побудови ефективної взаємодії між внутрішньо переміщеними особами та представниками місцевої влади створені окремі Ради внутрішньо переміщених осіб, які функціонують у Хмельницькій, Кам'янець-Подільській, Дунаєвецькій, Чемеровецькій, Меджибізькій та Славутській громадах.

Якщо говорити про національні меншини в регіоні, то досить активними є Хмельницька обласна єврейська община, Хмельницький обласний осередок Співки поляків України, Хмельницька обласна спілка вірменської національної культури, громадська організація «Товариство німців Хмельниччини-Відергебурт». Переважна більшість громадських організацій національних меншин області займається благодійною діяльністю.

Специфіка розташування Хмельниччини обумовила її регіональні особливості та потенціал розвитку культури і туризму: національний природний парк «Подільські Товтри» увійшов до семи природних чудес України. Він найбільший в Україні і один з найбільших парків Європи. Унікальними туристично-культурними осередками області також є Дністровський каньйон, Бакотська затока, бальнеологічний курорт Сатанів, навколо яких розташовані об'єкти культурної спадщини, що роблять цю зону дуже привабливою для сталого і комплексного розвитку.

Таким чином, Хмельницька область має досить непогані вихідні дані для активізації її розвитку уже зараз і в найближчій перспективі. Цьому сприяє більш-менш вигідне розташування області, зокрема віддаленість від зони бойових дій, а також вікова структура населення. Можна припустити, що переважання в області міського способу життя має двобічний зв'язок саме з віковою структурою населення. Адже превалююча група економічно-активного населення віком 30–35 років має цілком логічне бажання до підвищення якості життя і покращення умов, адже наявність кращих умов обумовлює впевненість у майбутньому і відсутність остраху створювати сім'ю і народжувати дітей. Логічним наслідком цього є те, що 1/5 населення Хмельниччини – це діти.

Водночас, усе це повинно вплинути на перегляд пріоритетів і напрямів розвитку сфери культури в регіоні, зокрема щодо створення умов духовного і фізичного відновлення молодого економічно-активного населення, а також щодо культурних практик та ініціатив для дітей і молоді. Адже якщо молоді буде комфортно в регіоні, вона його не залишить, що сприятиме подальшому розвитку регіону і покращенню його демографічної ситуації.

Розділ 2

Стан сфери культури в регіоні

Під час підготовки цього аналітичного звіту було встановлено, що існує незначна кількість досліджень і аналітичних матеріалів, які дають попереднє уявлення про актуальний стан сфери культури та соціальної згуртованості в регіоні, її проблеми, можливості та перспективні вектори розвитку. Серед таких матеріалів окремо можна відзначити дисертаційне дослідження «Територіальна організація культурно-мистецької сфери регіону (на матеріалах Хмельницької області)»³, аналітичні матеріали «Проблеми гендерної рівності в галузі культури та мистецтва»⁴, «Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів у 2022 році: основні тенденції»⁵, «Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні»⁶ та низку окремих статей у наукових збірниках та вісниках.

На основі цих аналітичних і дослідницьких матеріалів можна зробити висновки, що основними проблемами, які цікавили дослідників стосовно сфери культури Хмельниччини були:

- організація мережі закладів культури та послуги, які ці заклади надають;
- потенціал для розвитку креативних індустрій у регіоні;
- фінансові можливості, виклики й обмеження сфери культури Хмельниччини;
- рівність прав у сфері культури, інклюзія та потреби і можливості залучення молоді до культурних практик.

Ресурсний потенціал сфери культури Хмельниччини

На території Хмельницької області налічується 2685 пам'яток культурної спадщини місцевого значення та 195 пам'яток загальнодержавного значення, з яких пам'ятки археології – 11, пам'ятки історії – 4, пам'ятки монументального мистецтва – 1, пам'ятки архітектури і містобудування – 177, а також 2 історико-культурні заповідники – «Межибіж» та «Самчики». До списку історичних населених місць України занесено 24 населені пункти Хмельниччини⁷.

До національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини області занесено (традиції, технології, виконавське мистецтво)⁸:

- Самчиківський розпис;
- Культура приготування українського борщу.

³Задворний С.І. Територіальна організація культурно-мистецької сфери регіону (на матеріалах Хмельницької області): дис. канд. геогр. наук : 11.00.02 / С.І. Задворний; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2016. – 246 с.

URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/dis_zadvornyi.pdf

⁴Кисельова О. Проблеми гендерної рівності в галузі культури та мистецтва. – К., 2020. – 32 с.

URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Проблеми_гендерної_рівності_в_галузі_культури_та_мистецтва.pdf

⁵Маршалок Т. Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів у 2022 році: основні тенденції. — К., 2023. — 183 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ojXkWDOKptFVgs-BDnzENzEzhxTTLChhO/view>

⁶URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya_dozvillya_i_kulturnyh_potreb_miskoї_molodi_v_ukraini.pdf

⁷URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=1512

⁸URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/natsionalnyy-perelik-elementiv-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy/>

КІЛЬКІСТЬ ПАМ'ЯТОК НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

За даними з відкритих джерел можна узагальнити, що до місцевого переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Хмельниччини занесено наступні елементи (традиції, ремесла, звичаї, обряди):

- Технологія виготовлення ковбаси Зіньківської (чорної);
- Технологія виготовлення Зіньківського хліба;
- Балади Шепетівщини;
- Технологія сушіння слив південного сходу Хмельницької області;
- «Пісенна традиція» (с. Щурівчики);
- Традиції квашення яблук у с.Лисець Дунаєвецької ТГ;
- Традиція приготування Маначинських лежнів;
- Традиції крою та оздоблення сорочок з маніжкою в Ізяславському районі.

В області діє 22 музеї комунальної власності, 298 громадських музеїв, 987 клубних закладів⁹, 734 бібліотеки¹⁰, 58 закладів початкової мистецької освіти¹¹, 3 театральні-концертні установи.

⁹Звіт про діяльність клубних закладів за 2022 рік, наданий листом МКІП від 30.10.2023 № 945/К-1012/23-ЗПІ

¹⁰Зведена звітність державних, публічних та інших бібліотек за 2022 рік, надана листом МКІП від 30.10.2023 № 945/К-1012/23-ЗПІ

¹¹Зведений звіт мистецьких шкіл за 2022 рік, наданий листом МКІП від 30.10.2023 № 945/К-1012/23-ЗПІ

3 усієї кількості закладів культури регіону 16 закладів відносяться до обласного підпорядкування, зокрема:

- Хмельницький фаховий музичний коледж імені В.Заремби;
- Кам'янець-Подільський фаховий коледж культури і мистецтва;
- Хмельницький обласний науково-методичний центр культури і мистецтва;
- Хмельницька обласна філармонія;
- Хмельницький обласний академічний музично-драматичний театр ім.М.Старицького;
- Хмельницький обласний академічний театр ляльок;
- Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»;
- Державний історико-культурний заповідник «Самчики»;
- Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека;
- Хмельницька обласна бібліотека для молоді;
- Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т.Шевченка;
- Хмельницький обласний художній музей;
- Хмельницький обласний краєзнавчий музей;
- Хмельницький обласний літературний музей;
- Музей пропаганди Хмельницької обласної ради;
- Малієвецький обласний історико-культурний музей.

Наявні творчі об'єднання:

- Хмельницька обласна організація Національної Спілки художників України;
- Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців;
- Хмельницька обласна організація Національної спілки майстрів декоративно-прикладного мистецтва;
- Обласна організація Національної спілки фотохудожників України.

Як уже зазначалось вище, станом на 01.01.2023 мережа публічних бібліотек Хмельницької області становила 734 заклади, зокрема 3 обласні бібліотеки: Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека, Хмельницька обласна бібліотека для молоді та Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т. Шевченка. Із загальної кількості бібліотек області 45 потребують капітального ремонту, а 2 перебувають в аварійному стані.

Також в області функціонують 26 бібліотек для дітей, 2 з яких потребують капітального ремонту, та 2 бібліотеки для юнацтва. Потенційне навантаження на одну бібліотеку в Хмельницькій області становить 1674 особи, фактичне ж (згідно з обліковою документацією зареєстрованих користувачів) 511 осіб, тобто 2/3 населення області не відвідують бібліотеки. Ця ситуація незначно, але трохи краща від усередненої по Україні, де фактичне навантаження на одну бібліотеку складає 494 особи; з іншого боку, це демонструє потенційні, хоч і незначні, можливості для перегляду мережі бібліотек, адже потенційне навантаження на одну бібліотеку в Україні (з урахуванням чисельності українців, які вимушені шукати тимчасовий захист за кордоном на рівні 6,232 млн осіб станом на 29 жовтня 2023 р.¹²; чисельність таких осіб враховується тут і далі по звіту для розрахункових показників чисельності населення України) становить орієнтовно 2590 осіб, що в 1,5 рази вище ніж, у Хмельницькій області. Про необхідність перегляду підходів до роботи бібліотек також свідчить і чисельність співробітників публічних бібліотек, яка складає 935 осіб, тобто 1,27 особи на бібліотеку.

Оскільки бібліотеки в адміністративних центрах міських територіальних громад мають однозначно по 2 і більше співробітників, то можна припустити, що низка бібліотек області працює неповний робочий день, або ж і взагалі не працює у зв'язку з вакантною посадою бібліотекаря, що в свою чергу не сприяє підвищенню інтересу населення до відвідування бібліотек і заходів, які там організовуються.

Про потребу сприяти ефективному плануванню мережі публічних бібліотек Хмельниччини свідчать і результати мапування та моделювання мереж закладів культури, здійсненого під час реалізації проекту

¹²Дані Управління Верховного комісара ООН у справах біженців.

URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413

«Децентралізація та реформа культурних послуг»¹³ у 2020 році. Так, у Хмельницькій області існують місця з низькою щільністю населення та водночас досить густою мережею публічних бібліотек: 317 публічних бібліотек області (орієнтовно 1/3 мережі) станом на 2020 рік були розташовані в населених пунктах з чисельністю населення менше 500 осіб, з них 52 бібліотеки – у населених пунктах з чисельністю населення менше 250 осіб.

Найбільша кількість публічних бібліотек, що перебувають у зоні ризику реорганізації чи ліквідації, зосереджена в Берездівській, Крупецькій, Білогірській, Мироліубненській та Грицівській територіальних громадах. Водночас у Хмельницькій області існують територіальні громади, на території яких не існує публічних бібліотек, що перебувають у зоні ризику – Гуківська, Зіньківська, Кам'янець-Подільська, Нетішинська та Шепетівська. У цій ситуації маємо два шляхи: або бібліотеки зможуть ефективніше залучати більше населення до своєї діяльності, або ж у майбутньому частина бібліотек може зазнати ліквідації через відсутність попиту на послуги.

Окремої уваги заслуговує робота Хмельницької обласної бібліотеки для молоді (ХОБМ), яка є **обласним методичним центром для публічних бібліотек**, які обслуговують юнацтво і молодь. ХОБМ щорічно обслуговує 29 000 користувачів, яким видається понад 500 тисяч інформаційних документів. Упродовж 2023 року відвідування бібліотеки склало 170 000, працівники бібліотеки організували 441 масовий захід, які відвідали 31 800 осіб. Щорічно бібліотека отримує від платних послуг 80 000–100 000 тис. грн та залучає кошти від благодійних і спонсорських внесків та інших джерел на понад 150 000 грн. Ця бібліотека є одним з організаторів **системи підвищення кваліфікації бібліотекарів публічних бібліотек області** і бібліотек навчальних закладів, які обслуговують молодь. Організуються семінари, тренінги, індивідуальні та групові консультації.

ХОБМ забезпечує безкоштовний доступ до всіх наявних інформаційних ресурсів бібліотеки та до мережі Інтернет. Вона сприяє соціалізації молоді через залучення до соціокультурних заходів бібліотеки, клубів за інтересами, надає послуги тренінгового центру з психологічної допомоги. Бібліотека надає рівні можливості до розвитку творчих здібностей і стала своєрідним гуманітарним хабом для дітей та підлітків з сімей ВПО. Понад 3 тисячі внутрішньо переміщених осіб з Харкова, Херсона, Запоріжжя, Лисичанська, Краматорська, Чернігова, Маріуполя, Енергодара, кадети-прикордонники з м. Суми, які знайшли прихисток у м. Хмельницькому, стали учасниками різноманітних проєктів на базі бібліотеки в 2022 році. ХОБМ забезпечує книгообмін та організацію змістовного дозвілля військовослужбовців та отримувачів освіти. Організовано 7 бібліотечних пунктів видачі: 5 у військових частинах та 2 в навчальних закладах (Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби, ПТО Сфери послуг).

Мережа клубних закладів Хмельницької області станом на 01.01.2023 складає 987 закладів, що на 12 менше порівняно з 01.01.2022. У структурі загальної чисельності клубних закладів Хмельниччини 143 потребують капітального ремонту, а 26 знаходяться в аварійному стані, і разом вони складають майже 1/5 мережі клубних закладів, або 17%. Крім того, за даними вже згаданого вище мапування та моделювання мереж закладів культури¹⁴ за 2020 рік у Хмельницькій області спостерігався дисбаланс між територіальними громадами щодо раціональності планування мережі клубних закладів. Так, найбільшу кількість клубних закладів на 1000 осіб зафіксовано в сільських територіальних громадах (Мироліубненська, Гуківська, Михайлюцька), а найменшу – у міських (Хмельницька, Нетішинська, Славутська). Також було встановлено, що у Хмельницькій області наявні 406 клубних закладів (орієнтовно понад 1/3 мережі), які знаходяться у зоні ризику (тобто можуть бути ліквідовані з дотриманням нормативів забезпечення населення клубними закладами), з них:

- 234 заклади в населених пунктах з чисельністю населення менше 250 осіб;
- 153 закладів у населених пунктах з чисельністю населення менше 200 осіб;
- 19 закладів у населених пунктах з чисельністю населення менше 100 осіб.

Найбільша кількість клубних закладів, що перебувають у зоні ризику зосереджена у Летичівській, Антонінській, Берездівській та Крупецькій територіальних громадах. Варто зазначити, що Антонінська,

¹³Лист МКІП від 14.11.2023 № 06/12/9862-23

¹⁴Лист МКІП від 14.11.2023 № 06/12/9862-23

Берездівська та Крупецька територіальні громади входять до категорії із високим показником кількості клубних закладів на 1000 осіб. Водночас у Хмельницькій області існують територіальні громади, на території яких не існує клубних закладів, що перебувають у зоні ризику – Нетішинська та Зіньківська, тобто ймовірно, що ці громади мають ефективно і раціонально сплановані мережі клубних закладів. **Залишається невирішеним також питання щодо виведення з обласної мережі «неіснуючих» клубних закладів**, як-от: Славутський районний будинок культури (Славутської міської ТГ) та Шепетівський районний будинок культури (Шепетівської міської ТГ)¹⁵.

У клубних закладах територіальних громадах області працює 1674 працівники, з яких 1342 – творчі працівники та 332 – технічні. Фахову освіту мають 737 творчих працівників клубних закладів (54,9%), натомість 605 творчих працівників (45,1%) – без освіти.

Високі показники творчих працівників із фаховою освітою у територіальних громадах: Нетішинській міській, Маківській сільській, Орининській сільській та Сатанівській селищній (100%), Вітовецькій селищній (91,6%), Шепетівській міській (92%), Кам'янець-Подільській міській (87,8%), Городоцькій міській (87,5%), а нижчі – у Староушицькій селищній (10%), Солобковецькій сільській (14,2%), Зіньківській сільській (16,6%), Лісовогринівецькій сільській (21,4%), Новоушицькій селищній (24,4%), Улашанівській сільській (25%) територіальних громадах. В Антонінській селищній та Китайгородській сільській ТГ клубні працівники не мають фахової освіти. На повну ставку працюють 72% працівників клубних закладів Хмельниччини, 28% – на неповну¹⁶.

Творчу діяльність на базі клубних закладів Хмельниччини здійснюють 3622 колективи та гуртки (орієнтовно 36 тисяч учасників), з них 235 носять почесне звання «Народний аматорський» та 104 «Зразковий». У середньому в одному клубному закладі працює 4 клубні формування, а активними учасниками заходів з творчого самовираження є 2,9% населення області, що є значно кращим від середнього показника для України на рівні 2,1% населення. За 2022 рік колективи клубних закладів організували і провели понад 32 тисячі заходів, до яких залучили понад 1,52 млн відвідувачів¹⁷.

Хмельницька область не стоїть осторонь реалізації національних реформ, зокрема щодо модернізації культурної інфраструктури шляхом створення багатофункціональних закладів культури – Центрів культурних послуг, що є одним із пріоритетних завдань низки концептуальних і стратегічних документів України, зокрема реформи системи забезпечення населення культурними послугами, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, [Державної стратегії](#) людського розвитку, а тепер – і проєкту Плану відновлення та розвитку України. Так, одним з перших у Хмельницькій області розпочав роботу [Центр культурних послуг](#) в Ізяславській ТГ – КЗ «Ізяславський ЦКП» зареєстровано 01.02.2023.

Що стосується початкової мистецької освіти, то доступ до неї, як уже зазначалось вище, забезпечують 58 початкових мистецьких шкіл, 12 з яких знаходяться в сільській місцевості. Капітального ремонту потребують 10 мистецьких шкіл, а в аварійному стані перебувають 3 мистецькі школи, що разом становлять 1/5 мистецьких шкіл області, або 22%. В половині мистецьких шкіл організовано безперешкодний доступ для учнів з особливими освітніми потребами.

Загальний контингент учнів мистецьких шкіл Хмельниччини складає 15 328 осіб або орієнтовно 10,9% від чисельності дітей шкільного віку, що є значно вищим за середній показник залученості дітей шкільного віку до мистецької освіти в Україні, який складає 6,7%. За цим показником Хмельницька область посідає перше місце серед регіонів України. Освітній процес у мистецьких школах Хмельниччини забезпечують 1240 викладачів.

Варто також акцентувати увагу на тому, що станом на 2022 рік в закладах культури Хмельницької області загалом працювало 5952 особи. Посади спеціалістів і керівників займають 5055 осіб, з яких молоді фахівці віком до 28 років – 391 особа (8%), а пенсіонери – 802 особи (16%).

¹⁵ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК (матеріали про діяльність Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва та клубних закладів області у 2022 році). Хмельницький, 2023. 177 с.

¹⁶ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК (матеріали про діяльність Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва та клубних закладів області у 2022 році). Хмельницький, 2023. 177 с.

¹⁷Там само

Основні напрями діяльності у сфері культури в регіоні

У Хмельницькій області у сферах культури, соціальної згуртованості, публічних послуг і комплексного регіонального розвитку реалізується низка проєктів та ініціатив^{18,19} за співфінансування й участі: Європейського Союзу та Британської Ради в Україні — щодо соціальної згуртованості та безбар'єрності; Європейського фонду за демократію та Програми ООН із відновлення та розбудови миру — щодо психологічної підтримки, соціальної адаптації, національного виховання та сприяння творчому розвитку юної особистості; Швейцарської агенції розвитку та співробітництва — щодо згуртованості та регіонального розвитку, зокрема щодо побудови соціальної згуртованості через розвиток культури та креативні індустрії; Програми розвитку ООН та Уряду Швеції – щодо побудови ефективних міжсекторальних партнерств задля підтримки відновлення в регіонах України в умовах війни та багатofакторної кризи шляхом зміцнення потенціалу регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, а також їхніх партнерів з питань управління кризовим реагуванням і посткризовим відновленням, розширення доступу до публічних послуг і створення нових економічних можливостей для місцевого населення та ВПО; Goethe-Institut в Україні – щодо переосмислення і зміни підходів до роботи з культурною спадщиною. І це далеко не весь перелік діючих у регіоні проєктів, що реалізуються за участі міжнародних партнерів України.

Важливо зазначити, що з моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України напрями діяльності в частині організаційного розвитку сфери культури змістились до тематики підтримки ментального здоров'я, соціальної згуртованості, національно-патріотичного виховання, активної роботи з молоддю, залучення молоді то волонтерської діяльності тощо.

Так, Хмельницька обласна бібліотека для молоді реалізовує проєкти, спрямовані на зміцнення національної ідентичності, соціальної згуртованості населення та підтримку ментального здоров'я, зокрема:

- працює лінгвістична студія «Говорімо українською» для містян та ВПО;
- працює юридичний консультаційний пункт «Молодь. Право. Закон.» спільно з Регіональним центром надання безоплатної правової допомоги; консультації надаються в офлайн- та онлайн-режимі;
- працює безкоштовний інтернет-центр, де функціонує хаб цифрової освіти від Міністерства цифрової трансформації;
- бібліотека стала осередком соціалізації для молоді з інвалідністю в рамках **проєкту «Ігровізація молоді з інвалідністю»**, який реалізується в рамках конкурсу соціальних ідей у Хмельницькій області за підтримки проєкту «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості» (SC3), що співфінансується Європейським Союзом та Британською Радою в Україні в партнерстві з ГО «Молодіжна платформа»;
- **проєкт соціалізації молоді з числа ВПО** — запрошені до співпраці релоковані навчальні заклади та громадські організації (ігровий простір «Space of games», настільні ігри, книготерапія «Книга добра», майстер-класи з декоративно-прикладного мистецтва, екскурсії містом та бібліотекою);
- **цикли тренінгів:** психологічні тренінги «Компас моїх емоцій» спільно з практичними психологами ХМЦСССДМ та ГО «Інститут психосоматики та травмотерапії»; тренінги з особистісного розвитку «ПРОкачка»; тренінги з комунікації, тимбілдингу, подолання конфлікту в підлітковому колективі;
- **АРТ-терапія для містян і дітей та підлітків з числа ВПО** та кіноперегляди та обговорення в рамках кіноклубу «НеФормат»;
- **волонтерська діяльність:** систематичні зустрічі з воїнами у шпиталях з дарунками – книгами, солодощами, оберегами та листівками, створеними на майстер-класах дітьми та підлітками спеціально для військових і позитивними бесідами для підтримки їх психологічного стану.

¹⁸Загальні рекомендації для регіональних спеціалістів з культури та соціальної згуртованості проєкту UCORD

¹⁹URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=125785>

ХОБМ у партнерстві з волонтерами Хмельницького міського товариства Червоного Хреста та Всеукраїнської благодійної організації АСЕТ, Хмельницьким молодіжним Центром в рамках програми «СпівДія заради Дітей» та за підтримки European Endowment For Democracy, ГО «Молодь за краще майбутнє», а також проєктом «Татохаб», що реалізується в рамках Програми ООН із відновлення та розбудови миру, працює в різних напрямках щодо психологічної підтримки, соціальної адаптації, національного виховання та сприяння творчому розвитку юної особистості.

Окремої уваги варта Кам'янець-Подільська ТГ як туристична столиця області й один із головних туристичних центрів України. Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник – один із найстаріших музеїв України, якому в лютому 2023 року виповнилося 133 роки. Він реалізує програми таких відомих міжнародних військово-історичних фестивалів як «Остання столиця», «Shola militaria» та «Історичний пікнік». Повномасштабне вторгнення активізувало процес диджиталізації окремих напрямів музейної роботи, що вивело діяльність культурних установ на інший рівень комунікації з відвідувачами. Попри виклики повномасштабного вторгнення з травня 2022 року усі музейні об'єкти приймали відвідувачів. Змінилася географія українських туристів: збільшився потік саме зі східних та південних областей – Дніпропетровської, Харківської, Запорізької та Одеської. Згідно зі статистикою, у 2021 році музей відвідало – 196 743 особи, у 2022 – 108 621 особа, у 2023 – 189 024 особи. Через війну процес державного фінансування реставраційно-ремонтних робіт окремих ділянок музейних об'єктів призупинився.

В області триває робота та проводяться заходи, які безпосередньо стосуються **традиційних напрямів культурно-дозвілевої діяльності**, до прикладу:

- низка науково-практичних конференцій у ВУЗах області, присвячених питанням культури та мистецтва, зокрема: «Актуальні проблеми сучасної культури: дискурс ідентичності в умовах війни», метою якої була апробація зв'язків з територіальними громадами та обговорення інновацій у сфері культурології, музеології та туризму на рівні області; «Концептуальні засади розвитку мистецької освіти»; «Пам'яткоохоронна діяльність в Україні: історія та сучасність» тощо;
- у 2022 році в укрітті Хмельницького обласного академічного музично-драматичного театру імені М. Старицького відбулась прем'єра **арт-терапевтичної вистави «Маріуполь #надія_на_світанок»** за п'єсою М. Бортник-Гулеватої та М. Пінчук у постановці Миколи Бабина (за підтримки УКФ). Вистава відбувається в укрітті, щоб її не доводилось зупиняти через тривогу та глядачі могли почувати себе у безпеці. Крім психологічних засобів допомоги силою театру, у цьому проєкті використовуються також засоби терапії мистецтвом, коли глядачам пропонується створити кольорові малюнки з метою додавання барв у простір укріття. Варто зазначити, що для створення вистави з арт-терапевтичним ефектом протягом усієї роботи проводились консультації з психологами та очевидцями подій з Маріуполя. Ця категорія глядачів була запрошена також на репетиції та прем'єру. Постановка отримала дві відзнаки: «За оригінальне рішення вистави» і «За високий патріотизм і розуміння викликів часу»;
- у 2023 році Старокостянтинівська міська територіальна громада започаткувала триденний фестиваль дитячої книги «Сорока Білобока» на території старовинного замку князів Острозьких. Подія мала успіх серед мешканців цієї громади: протягом одного дня фестивалю відбулися зустрічі із відомими письменниками України – Андрієм Кокотюхою, Сашком Дерманським, Оксаною Радущинською, Світлоною Вертолою. Така подія позитивно вплинула на стан соціокультурної згуртованості цієї громади.

Незважаючи на високу активність працівників сфери культури, організацію значної кількості заходів, запровадження нових ініціатив у відповідь на виклики сучасності, реалізацію проєктів за участі міжнародних партнерів тощо, все одно постійно **постає питання про необхідність і тематичний запит на підвищення кваліфікації та спроможності працівників і менеджерів сфери культури в Хмельницькій області.**

Так, за даними МКІП²⁰ у 2022 році у працівників культури Хмельницької області був **запит на нові знання і навички** в частині навчань для роботи з реабілітацією населення, а також ІТ-технології у сфері культури. Відкрите онлайн-анкетування, що проводилось у лютому 2023 року і мало на меті збір інформації щодо потреб працівників сфери культури територіальних громад у фахових тренінгах, лекціях тощо, продемонструвало, що найбільш затребуваною тематикою таких навчальних заходів для Хмельницької області були:

- робота клубних закладів територіальних громад;
- нові форми та методи роботи: як залучити більшу кількість населення до культури; інноваційні методи роботи в закладах культури;
- формування культурного простору та проведення заходів під час війни;
- загальнотеоретичне навчання у сфері культури для працівників культури сільських територіальних громад;
- розвиток українських звичаїв та традицій;
- безпека (сек'юритизація) в культурі;
- оптимізація мережі закладів культури у сільській місцевості;
- пам'яткоохоронна робота та музейна справа;
- законодавство у сфері культури;
- управлінська діяльність у сфері мистецької освіти;
- нематеріальна культурна спадщина;
- залучення грантів та написання грантових заявок.

Для **методичної координації сфери культури в області** функціонує [Хмельницький обласний науково-методичний центр культури та мистецтва](#) – багатопрофільний та поліфункціональний заклад, що здійснює методичне забезпечення діяльності 58 мистецьких шкіл області, проводить навчання для працівників сільських клубних закладів, які не мають фахової освіти, організовує заходи з підвищення виконавського рівня учнів та професійної майстерності викладачів мистецьких шкіл.

У частині бібліотечного обслуговування юнацтва та молоді практичну та методичну допомогу бібліотекам ТГ області надає Хмельницька обласна бібліотека для молоді. Двічі на рік бібліотека видає інформаційно-методичний бюлетень «Методика. Пошук. Досвід», який безкоштовно розповсюджує серед бібліотек територіальних громад. Це видання знайомить фахівців з передовим досвідом роботи бібліотек України та області з організації бібліотечного обслуговування молоді. Також щороку ХОБМ організовує семінари-практикуми для шкільних бібліотекарів та фахівців бібліотек ПТНЗ області. ХОБМ є постійним партнером Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та забезпечує інформаційний супровід курсів підвищення кваліфікації викладачів різних предметів та шкільних бібліотекарів з усієї області.

Не зважаючи на активну методичну роботу Хмельницького обласного науково-методичного центру культури та мистецтва і Хмельницької обласної бібліотеки для молоді, на території Хмельницької області **існує потреба у ліцензованих навчально-освітніх центрах саме для навчання у сфері культури та креативних індустрій.**

У більшості випадків у сфері культури області працюють представники творчих професій, які не володіють компетенціями ні з менеджменту культури, ні з соціальних освітніх програм. Саме тому, актуальною є потреба у навчанні на рівні області, яке б посилювало вміння та навички управління культурою з позиції розвитку креативних індустрій та креативної економіки, в сферах стратегування, сталого розвитку, розбудови екосистем, створення і посилення креативних команд, маркетингу, комунікацій тощо.

На даний час, працівники закладів культури, які працюють без фахової освіти, мають змогу пройти таке навчання лише в інших областях – на базі [Рівненського Центру підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників культури](#) Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва Вінницького обласного навчально-методичного центру галузі культури, мистецтва та туризму. Водночас у Хмельницькій області є освітні заклади, які готують власне фахівців у сфері культури і **є потенційними платформами для надання відповідних освітніх послуг, зокрема:**

- у [Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії](#) з 2014 р. здійснюється навчання фахівців за ліцензійною ОПП 034 «Культурологія», що забезпечує [Кафедра культурології та зарубіжної літератури](#) згідно сертифікату акредитації спеціальності АК 23009529 (дійсний до 1.07.2029). Цілі навчання: підготовка бакалаврів з культурології, які володіють сучасними теоретичними знаннями та практичними навичками, необхідними для розв'язання соціокультурних задач і практичних проблем у сфері культури. Це єдиний вищий навчальний заклад в області, який готує фахівців саме за такою [освітньо-професійною програмою](#). Формування цієї професійної кваліфікації спрямовано на підготовку до роботи за такими видами професійної діяльності: освітня та науково-дослідницька діяльність у сфері культури; менеджмент у сфері культури; культурно-дозвілєва діяльність.
- [Кам'янець-Подільський фаховий коледж культури і мистецтв](#) готує випускників за спеціальністю 028 [Менеджмент соціокультурної діяльності](#) згідно сертифікату про акредитацію: серія КК № 23000329 (виданий 12 лютого 2018 року) за кваліфікацією освітньо-професійного рівня «Фаховий молодший бакалавр», стандарт затверджено в 2022–2023 році. Здобувачі освіти мають можливість навчатись за індивідуальними освітніми траєкторіями: пісенне мистецтво; духові та народні інструменти; видовищно-театралізовані заходи; кіно-, фото- та відеосправа. Ця спеціальність — реакція на реформи й адаптація напрямів під загальнодержавні стандарти. Всіх студентів об'єднує менеджмент, бо коледж готує не просто виконавців, а керівників колективів відповідних напрямів та універсальних «культурних менеджерів».

Успішним прикладом альтернативного навчання для фахівців сфери культури, зокрема музейників, став проєкт [Освітній хакатон](#) «Cultural heritage and sustainability» в грудні 2022 р. на базі Хмельницького національного університету, **метою якого була зміна підходів у роботі зі спадщиною для сталого розвитку громад окремо взятого пілотного регіону – Хмельницької області**. Учасники хакатону отримали знання про сучасні методи інтерпретації культурної спадщини та стратегії сталого розвитку, архітектурної реставрації, ландшафтного дизайну, хімічних технологій, медіа-арт інструментів та програмованої електроніки. Цей освітній проєкт профінансував Goethe-Institut у межах Стабілізаційного фонду культурного сектору України. На курсі навчались працівники культури не лише з Хмельницької, а й суміжних областей. Учасники курсу отримали практичні навички з проєктного менеджменту, розробки культурних проєктів (від ідеї до заповнення апікаційної форми), менторський супровід та професійний нетворкінг.

Загалом **питання підвищення кваліфікації працівників сфери культури в області через якісні й актуальні освітні програми є нагальним**, адже процес не синхронізований: при наявності профільних закладів відсутня інформація щодо кількісних і якісних показників запиту від громад і закладів культури на підвищення кваліфікації фахівців. Тому в цьому питанні робота на рівні області потребує додаткової уваги.

Вплив воєнного стану на функціонування сфери культури

За зведеними даними з різних відкритих джерел, станом на вересень 2023 року пошкоджень і руйнувань зазнали 31 об'єкт культурної інфраструктури Хмельницької області (без врахування пам'яток культурної спадщини), з них: 17 клубних закладів, 2 бібліотеки, 6 музеїв, 2 мистецькі заклади та 4 заклади мистецької освіти. Що стосується культурної спадщини, то за даними МКІ²¹, станом на вересень 2023 року в Хмельницькій області пошкоджень і руйнувань від обстрілів російської армії зазнали 9 об'єктів, з яких 1 знаходиться в Шепетівському районі та 8 – у Хмельницькому районі. Ця кількість включає 1 пам'ятку національного значення, 4 пам'ятки місцевого значення та 3 щойно виявлені об'єкти культурної спадщини.

²¹URL: <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-835-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny/>

СТАНОМ НА ВЕРЕСЕНЬ 2023 РОКУ ПОШКОДЖЕНЬ І РУЙНУВАНЬ ЗАЗНАЛИ:

Заклади культури під час повномасштабної війни, незважаючи на нові абсолютно непередбачені виклики часу – технічні, законодавчі, фінансові, методологічні та культурологічні – стали тими інституціями, які не лише транслюють культурні сенси і змісти, нині вони працюють також як соціокультурні та гуманітарні хаби, волонтерські організації, центри для комунікації з ВПО, надають безоплатні послуги і стають осередками соціальної згуртованості в регіоні.

На особливу увагу заслуговує Хмельницький обласний художній музей. Від початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України згорнувши постійну експозицію й убезпечивши свою збірку українського образотворчого мистецтва XIX-XXI століть музей одним із перших відгукнувся на проблеми колег із зони бойових дій. У музеї розпочав роботу ART_HUB – потужний центр соціальної згуртованості для ВПО та місцевого населення. У програмі цього просвітницько-реабілітаційного проєкту – творчі майстерні (понад 20 різновидів), бібліохаб, тренінги з психологами-реабілітологами, лекційні заняття та бесіди на культурно-просвітницькі теми, тематичні клуби (фотографічний, літературний, етнографічний), кінозал для дітей та дорослих, виступи митців і творчих колективів. Разом з музейниками для гостей музею та ВПО працюють 80 волонтерів, частина з яких належать до внутрішньо переміщених осіб (з початку роботи ART_HUB зібрав близько 50 000 гостей офлайн, 476 000 – онлайн, провів 697 мистецьких заходів, відкрив 47 виставкових проєктів). Благодійними акціями зібрано внески на підтримку ЗСУ на суму понад 130 тис. грн. При цьому всьому будівля музею не є безбар'єрною: незважаючи на наявність зовнішнього підйомника для осіб з інвалідністю, архітектурні рішення будівлі 80-х років не передбачають доступність на другий поверх, у вбиральні і музейний дворик тощо.

В області реалізується **соціальний проєкт міжнародної підтримки – школа фонду «Реал Мадрид»**. Школа працює на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, а також загальноосвітніх шкіл у селах Скаржинці Ярмолинецького та Ружичанка Хмельницького районів. У ній займаються 220 юнаків та дівчат віком від 6 до 17 років із соціально незахищених родин (з ризиком маргінального стану через важкі сімейні обставини, без засобів існування, сироти, напівсироти, діти з багатодітних сімей, учасників АТО). Навчання у школі є безкоштовним. Вихованці школи забезпечені спортивним інвентарем та формою. Окрім спортивних тренувань учні школи фонду «Реал Мадрид» вивчають іноземні мови, проходять курс психологічної підтримки, можуть відвідувати музеї, театри, кінотеатри, лекції та екскурсії.

Час війни показав, що працівників закладів культури чекають нові виклики — робота з людьми з ПТСР, збільшення кількості гостей з інвалідністю. Тому вкрай актуальним є питання створення безбар'єрних культурних просторів.

Що стосується фінансування сфери культури в умовах війни, то за даними аналітичного інструменту Мінфіну Boost-аналіз²², зведений бюджет Хмельницької області в 2022 році склав 15354,8 млн грн,

²²URL: <https://openbudget.gov.ua/analytics/expenses>

при цьому фактичні видатки за КФКВК 0820 культура та мистецтво склали 557,3 млн грн, або 3,6% від фактично здійснених видатків в області (у 2021 році – 3,3%). У 2021 році порівняно з 2020 роком фінансування культури та мистецтва зросло на 18,8%, а у 2022 році порівняно з 2021 роком фінансування культури та мистецтва зменшилось на 2,9%.

Відсоток видатків спеціального фонду за КФКВК 0820 культура та мистецтво у 2021 році склав 9,6% від загальної суми фактично здійснених видатків за відповідним КФКВК, а у 2022 році – 3,7%.

Фактичні видатки в зведеному бюджеті області склали:

	2021 рік, млн грн	2022 рік, млн грн
Театри	37,6	42,1
Художні колективи, концертні й циркові організації	36,9	37,1
Кінематографія	0,04	1,7
Бібліотеки, музеї та виставки	202,8	196,4
Заповідники	15,7	8,4
Клубні заклади	213,2	206,0
Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва, творчі спілки	67,8	65,6

Тобто, попри війну фінансування сфери культури у Хмельницькій області постійно зростає і вже декілька років перевищує рекомендований ОЕСР показник фінансування сфери культури для регіонального рівня – у межах 3% бюджету. Однак фактична сума видатків на сферу культури у Хмельницькій області зменшилась порівняно з показником 2021 року на 16,8 млн грн – переважно за рахунок скорочення фінансування клубних закладів, заповідників та бібліотек і музеїв. Негативною тенденцією є те, що співвідношення між поточними і капітальними видатками у сфері культури Хмельницької області у 2022 році було відповідно 99% проти 1%, при тому що капітальні видатки у сфері культури в країнах ЄС становлять орієнтовно 30%.

У 2022 році 73,5% поточних видатків сфери культури Хмельницької області пішло на оплату праці й на нарахування на заробітну плату при тому, що середня заробітна плата у сфері культури у 2022 році все одно була на 29,5% (тобто майже на третину) нижча, ніж середня заробітна плата по економіці України. Отже, **сфера культури в умовах воєнного стану потребує партнерської підтримки особливо в частині розвитку і підвищення спроможності**, оскільки наявне фінансування витрачається фактично на виживання.

Кейси успішних практик та ініціатив у сфері культури і соціальної згуртованості

Область має потенціал щодо розвитку й реалізації мистецьких проєктів. Найпопулярнішими з них до повномасштабного вторгнення були: фестиваль рок-музики Respublica, літературно-перекладацький фестиваль Translatorium, джазовий фестиваль Jazz Fest Podillia, фестиваль оркестрових шоу Art Major Show. Фестивальна діяльність покращила культурну репутацію регіону та сприяла підвищенню соціальної згуртованості населення навколо масштабних креативних подій. Цей перелік є демонстраційним, але далеко не повним, адже в області чимало успішних прикладів, які мають перспективу продовження.

У 2020 році за підтримки УКФ (3.975.170 грн) у Кам'янець-Подільському реалізований проєкт **«Онлайн-фестиваль «Respublica» – взаємодія мистецтва та сучасних цифрових технологій»**. Його визнано кращим проєктом року в Україні в галузі креативних індустрій за версією УКФ. У 2020–2021 роках організатори цього фестивалю створили та застосували нові цифрові технології для проведення подій у карантинних умовах із залученням інклюзивної аудиторії.

Команда ГО «Територія» створила потужний проєкт **«Бакота Хаб»** на території Староушицької ТГ. Це успішний приклад того, як стару сільську школу можна перетворити на культурний центр, який не лише працює з локальною спільнотою та внутрішньо переміщеними особами, а й залучає грантові

кошти на культуру й освіту. Під час війни проєкту вдалося виграти 11 грантів, що сприяло розвитку громади. Культурні об'єкти та місця в околицях Бакоти – це новий культурно-пізнавальний маршрут і цифровий архів культурних точок тяжіння в регіоні. Саме тому за ініціативою Староушицької ТГ у координації з ДАРТ та U-LEAD створюється туристичний кластер на засадах міжмуніципальної співпраці чотирьох ТГ.

Протягом останніх років Хмельницька міська територіальна громада напрацювала значний досвід залучення грантових коштів та реалізації різноманітних проєктів. Спільно з Агенцією розвитку міста Хмельницького за рахунок коштів, отриманих від Європейського Союзу в межах виконання Угоди про фінансування Програми підтримки секторальної політики, громада реалізувала проєкт **«Створення інноваційних об'єктів туристичної інфраструктури Хмельницького регіону із туристично-логістичним центром у місті Хмельницькому»**. Проєкт став переможцем у категорії «Розвиток туризму» (2017–2021р.р., бюджет – 6,2 млн грн). У Хмельницькому відкрили туристичний інформаційний центр, придбали модульний світлодіодний екран, встановили 13 сенсорних інформаційних кіосків, розробили сайт і мобільні застосунки, виготовили сувенірну брендовану продукцію, провели навчання та низку промоційних заходів.

Хмельницька громада розвиває ідею збереження культурної спадщини та популяризує туристичний потенціал міста. У межах проєкту **«Говорять старовинні будівлі»** у місті виготовлено та встановлено інформаційні таблички з QR-кодами на будівлях – об'єктах архітектури та пам'ятках історії міста. Ці QR-коди відсилають до розширеної інформації про кожен будівлю на сайт Управління культури і туризму (2017 р. – дотепер, 52,0 тис. грн.). Перспективним продовженням проєкту видається концепція архітектурного-художнього збереження образу міста – [Дизайн-код](#) у Хмельницькій ТГ. На даному етапі він є збіркою правил і рекомендацій, за допомогою яких мав би формуватися стилістично єдиний образ для збереження історично-архітектурного іміджу міста.

З 2019 року розвивається проєкт партнерської співпраці Хмельницької школи мистецтв, Управління культури і туризму Хмельницької міської ради та ГО «Джерела майбутнього» (м. Одеса) під назвою **«Фестиваль оркестрових шоу-програм – «Art Major Show»** (грант Українського культурного фонду, 2019 р., бюджет – 1045,8 тис. грн). Фестиваль об'єднав зусилля міст Хмельницького та Одеси, шести оркестрів з різних куточків України, двох колективів мажореток з України та Угорщини, а також чотирьох театральних і хореографічних ансамблів. Його мета – змінити стереотипне сприйняття духової музики, оркестрів та маршових колективів, які зазвичай асоціюються лише з військовими парадами й урочистостями, як винятково ретро-напряму.

Ще з 2005 року у формі бієнале запроваджено проведення фестивалю джазової музики **«Jazz Fest Podillya»**. Фестиваль відбувався у 2016, 2018 та 2021 роках, щоразу зростаючи як кількісно (за кількістю відвідувачів), так і якісно (за рівнем виконавської майстерності).

Також у Хмельницькому започаткували Всеукраїнський фестиваль аматорського театру «Акт». Щороку фестиваль змінює свою тематику та локації. Ініціаторами фестивалю є народний театр «Дзеркало» міського будинку культури та ГО «Час Т». Фестиваль проводився тричі. Востаннє - 6-8 жовтня 2023 року.

З 2019 року в Хмельницькому обласному академічному музично-драматичному театрі імені М. Старицького було започатковано Всеукраїнський театральний фестиваль «Sarytskyi Theatre Fest». У 2020 році через карантин він проходив онлайн на камерній сцені театру «Face to Face». У 2024–2025 році проведення цього фестивалю планується відновити.

Не можна обійти увагою і Хмельницький обласний художній музей (ХОХМ) – перший музей сучасного українського мистецтва незалежної України в Хмельницькій області. ХОХМ увійшов до ТОП-10 прогресивних арт-майданчиків України поряд з такими відомими музейними гігантами як PinchukArtCentre та Центр сучасного мистецтва М17 (за рейтингом порталу «Zruchno Travel»).

Із 2020 року розпочалась ребрендингова кампанія музею «Час оновлення» за підтримки УКФ. У рамках проєкту проведено стратегічні онлайн-брейншторми та методичні тренінги для співробітників музею, створено брендбук, дизайн сайту музею. Завдяки цьому відвідуваність закладу та його соці-

альна впізнаваність значно підвищились. Крім того, у вересні 2023 року музей став лауреатом щорічного престижного міжнародного конкурсу «ZIVA AWARD-2023», у якому беруть участь десять країн, та отримав спеціальну відзнаку «[Герої слов'янської спадщини](#)».

У 2023 році за підтримки УКФ на базі ХОХМ реалізувався проєкт національної співпраці «**Музейна цифрова спільнота – освітньо-практичний проєкт з оцифрування музейних колекцій**». Це пілотний етап одного зі стратегічних напрямів діяльності ХОХМ - створення локального хабу з оцифрування музейних колекцій регіональних музеїв в евакуації та музеїв, які не мають відповідних ресурсів для його здійснення. Досвід роботи такого музею під час війни у форматі арт-хабу демонструє потужний вплив на соціальну згуртованість серед мешканців міста та внутрішньо переміщених осіб.

У 2021 році за ініціативи ОДА у селищі Маліївці Дунаєвецької ТГ було відкрито обласний історико-культурний музей на базі палацу графів Орловських. Діяльність музею протягом 2022–2023 років демонструє неабиякі результати. Збереження резиденції Орловських сприяло збільшенню туристичного інтересу до локації. Команда музею активно працює із соціальними мережами, і це допомагає приваблювати відвідувачів, які прагнуть побачити палац та парк, що є пам'яткою садово-паркового мистецтва національного значення. Дуже важливо, що завдяки новому туристичному магніту збільшився попит на відвідування розташованих у суміжних селах об'єктів спадщини, сформувався новий екскурсійний маршрут.

Музей заснував фахову науково-краєзнавчу конференцію «Шляхетна Україна. Матеріальна та духовна культура» для якісної співпраці краєзнавців, культурологів та працівників музейної галузі. Цей захід став платформою для комунікації профільних фахівців та якісного міжрегіонального нетворкінгу. Крім того, команда музею залучає студентів різних профільних закладів освіти для проходження навчальної практики.

Влітку 2023 року вдалось реалізувати спільний міжрегіональний проєкт «**Ціна свободи. Артрезиденція з сучасного живопису**» для митців із різних регіонів України, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб, для яких створені умови для творчості, комунікації та колаборацій. Організацію та проведення арт-резиденції та її супутніх заходів на базі Малієвецького обласного історико-культурного музею спільно взяли на себе Хмельницький обласний художній музей та Донецький обласний художній музей.

Успішні кейси та напрацьовані практики Хмельницького обласного художнього музею й музею-палацу графа Орловського варто масштабувати як зразкові моделі для інших закладів культури регіону, використовуючи фаховий нетворкінг і програми обміну.

Культурною візитівкою області можна назвати літературно-перекладацький фестиваль «Translatorium». Організатори фестивалю активно залучають міський простір Хмельницького та Кам'янця-Подільського, популяризуючи сучасне мистецтво через інсталяції, перформанси та співпрацю з представниками сфери креативних індустрій. Влітку 2023 року команда ГО «Транслаторіум» ініціювала та організувала проєкт [BAZHAN residency](#) – резиденції для поетів/ок і перекладачів/ок поезії у Кам'янці-Подільському. Таким чином, бренд фестивалю розширив свою діяльність на різні громади. Цей проєкт тривалий час позитивно впливає на культурний імідж регіону і потребує більшої уваги та фінансової підтримки від влади.

Надихаючим досвідом ревіталізації об'єкта архітектурної спадщини у 2023 році став проєкт, який реалізувала ГО «Спадщина. UA» – організація, що займається соціальною ініціативою щодо порятунку занедбаної спадщини. Результатом їх діяльності в області стало оновлення об'єкта – [Палацу Гершго-ріна](#) у Деражнянській ТГ. Менш ніж за рік змінився історико-культурний статус об'єкта: з особняка він став палацом, який має свою унікальну історію та привертає увагу туристів. Такі зміни відбулись завдяки дослідницькій роботі команди з архівом у процесі ремонту, що допомогло показати цінність локації та змінити загальне уявлення про культурний імідж містечка.

Прикладом ревіталізації спадщини також можна назвати відновлення колишнього польського дому – проєкт «**Dom Ludowy**» в Хмельницькому, який реалізовує організація ГО «Клуб інтелігенції польської «Сервус». За підтримки УКФ разом із волонтерами та архітекторами була створена загаль-

на дизайн концепція функціонування будівлі та прилеглої території з метою збереження об'єкта як частини матеріальної спадщини із перспективою поступової ревіталізації будівлі. Основна мета проєкту полягає у тому, щоб через створення бренду «Dom Ludowy» зберегти об'єкт культурної спадщини та посилити розвиток громади.

Окремої уваги заслуговують проєкти, подальший розвиток яких має перспективу монетизації та промоції бренду регіону через залучення іноземних партнерів та інвестицій. У 2021 році Кам'янець-Подільський увійшов до трійки міст України, які здобули перемогу в проєкті «Мобільний павільйон у Кам'янці-Подільському» від House of Europe. Наразі там реалізується масштабний проєкт «Друкарня змін», у межах якого залучено 800 000 євро грантових коштів для перетворення старої друкарні на сучасний центр, що займатиметься креативними індустріями, розвитком туризму та бізнес-консультуванням. Реалізувати проєкт «Друкарня змін» планується на базі старого приміщення колишньої друкарні в Старому місті площею 1600 кв. метрів, де два перші поверхи будівлі будуть виконувати функцію бізнес-хабу. Для цього необхідно провести серію реставраційних робіт по відновленню будівлі.

Такі приклади реновації можуть започаткувати зміни в підходах до монетизації спадщини регіону, відкриваючи перспективи та можливості для майбутньої ревіталізації численних архітектурних пам'яток області.

Музейний простір, що вже змінив культурний імідж громади Городоцької ТГ – [Інноваційний проєкт G-museum](#). Це багатофункціональна установа, яка, окрім виконання функції музею, впроваджує та реалізовує проєкт соціальної підтримки та розвитку ГО «Up To Future». У його рамках працює відкритий простір, обладнаний як науково-дослідна лабораторія та коворкінг для розвитку соціальних стартапів. Основна мета G-Hub – згуртування освітньої спільноти та робота з підлітками і молоддю. Також працює школа природничого напрямку G-school з відібраною бібліотекою та сучасною лабораторією, дослідницький клуб Winigradsky Club. Цей заклад – приклад функціонального туристичного магніту та різнопрофільного соціального проєкту в регіоні.

Крім того, на Хмельниччині відкритий новий туристичний піший маршрут до печери Атлантида. Це культурно-пізнавальний та паломницький маршрут із Вінниці до Кам'янця-Подільського через місто Бар за моделлю Шляхів святого Якова, які проходять через усю Європу.

На сайті Camino Podolico у розділі «Маршрут» мандрівники можуть знайти інформацію про саме селище, про те, що варто у ньому подивитися, де можна зупинитися на ночівлю та поїсти, куди звернутися за медичною допомогою у разі потреби, а також - отримати відмітку про проходження цієї ділянки шляху.

У 2021 році для популяризації Хмельниччини за ініціатииви Хмельницької ОДА засновано Хмельницьку обласну кінокомісію. Тоді ж за підтримки Державного агентства України з питань кіно, Хмельницької ОДА та Хмельницької кінокомісії було проведено перший [Хмельницький кінофестиваль](#). Ідея розвитку кіноіндустрії полягала в тому, щоб залучити до регіону українських та іноземних виробників. Пізніше проєкт було продовжено завдяки створенню Архівного фонду кінокомісії спільно з Державним архівом Хмельницької області за сприяння Хмельницької ОДА. Фонд створили з метою накопичення та збереження документів, які стосуються історії та розвитку кінематографу на Хмельниччині. Ця ініціатива може стати початком подальшого розвитку кіноіндустрії в області та сприятиме залученню іноземних партнерів.

Отже, в області є приклади успішного досвіду залучення грантових коштів у сферу культури. Цей досвід потрібно транслювати через різні інструменти комунікації, поширюючи на всі громади регіону.

Важливу роль відіграє активна присутність закладів культури в соціальних мережах. Досвід показує, що музеї та креативні проєкти, які яскраво й системно висвітлюють свою діяльність онлайн, швидко привертають увагу мешканців та викликають підвищений інтерес до локацій і подій. Наприклад, проєкти «Бакота Хаб», ХОХМ, Малієвецький палац систематично інформують про свою роботу на сторінках соціальних мереж. Тому при розробці бюджетних програм розвитку варто закладати

фінансування на рекламу в соціальних мережах, щоб дати можливість отримати якісну мережеву промоцію закладів культури.

Аналіз соціокультурної ситуації в області свідчить, що попри складні економічні умови вдалося зберегти мережу закладів культури, навчальних закладів, кадровий потенціал сфери, забезпечити підтримку професійного й аматорського мистецтва, художньої творчості. Водночас існує ряд проблем, зокрема значний дисбаланс у культурній активності між громадами області та домінування ініціатив саме у Хмельницькій ТГ. Ймовірно, це пов'язано з нестачею знань, навичок і досвіду у працівників культурної сфери інших громад, що потребує подальшої роботи та корекції в майбутньому.

Розділ 3

Стратегічне планування в сферах культури та соціальної згуртованості в області

Для розгляду культурної політики Хмельницької області варто почати з пріоритетів, закладених у Стратегії розвитку Хмельницької області на 2021-2027 роки, що затверджена рішенням обласної ради від 20 грудня 2019 року № 49-29/2019. Мета цієї стратегії – перетворити Хмельниччину на регіон сталого економічного зростання на основі інноваційної промисловості, високотехнологічного аграрного виробництва, із розвинутим транспортно-логістичним комплексом; зробити його інвестиційно привабливим, комфортним і безпечним для проживання краєм зі сталим довкіллям. Одним із пріоритетів розвитку Хмельницької області визначено людський капітал, який можна задіяти для прискорення економічного розвитку.

Серед стратегічних пріоритетів розвитку є такі цілі, що впливають на розвиток культури та соціальної згуртованості. Зазначається, що для області є актуальною **необхідність формування системного стратегічного підходу на основі розвитку культурних послуг в регіоні** за рахунок підтримки культурного розмаїття та підсилення ролі культури у житті громад. Також окрема увага приділяється необхідності проведення ревалоризації та реставрації об'єктів культурної спадщини.

Зокрема, Стратегічна ціль 4. Підвищення якості життя та збереження довкілля. У документі зауважується, що досягнення оперативної цілі 4.3. Розвиток культурних послуг забезпечуватиметься шляхом виконання таких завдань:

4.3.1. Підтримка культурного розмаїття та підсилення ролі культури у житті громад.

4.3.2. Проведення ревалоризації та реставрації об'єктів культурної спадщини. Очікувані результати: визначення та сертифікація пам'яток історії, культури, архітектури та природи; збереження об'єктів національно-культурної та природної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб населення; зміцнення наявної матеріально-технічної бази закладів культури; модернізація наявної інфраструктури для надання культурних послуг; поліпшення просторової та архітектурної естетики міст, селищ та сіл; покращення умов для культурного і творчого самовираження громадян, зокрема дітей, молоді, осіб з особливими потребами; оновлення бібліотечних фондів, реорганізація бібліотечних закладів у сучасні багатофункціональні культурно-суспільні центри проведення дозвілля; збереження та розвиток місцевих традицій і звичаїв.

Одним із основних індикаторів реалізації Стратегії є [План заходів з реалізації](#), який заплановано робити у два етапи: 2021–2023 та 2024–2027.

Основним програмним документом розвитку сфери культури в Хмельницькій області є оновлена [Обласна програма розвитку культури і духовності на період 2024-2026 року](#), затверджена наказом від 18 грудня 2023. Розробником і виконавцем програми є Департамент інформаційної діяльності, культури, національностей та релі-

гій Хмельницької обласної державної адміністрації. Програму розраховано на три наступні роки із загальним бюджетом 11 891,2 тис. грн., тобто на кожен рік передбачається майже 4 мільйона гривень бюджетних коштів.

Метою Програми є підвищення ефективності діяльності установ культури і мистецтва обласного підпорядкування, укріплення матеріально-технічної бази, збереження нематеріальної культурної спадщини, забезпечення реалізації прав громадян на доступ до культурних надбань, здобуття мистецької освіти.

Пріоритетом у напрямі підтримки галузі культури є стимулювання активізації творчого потенціалу області, розгортання креативності в культурі, підвищення культурного розвитку громад із збереженням самобутніх традицій, елементів нематеріальної культурної спадщини та мистецьких цінностей, мистецької освіти, збереження українського культурного надбання у частині документних ресурсів, підтримки системи читання.

Загалом у Хмельницькій області діє наступний [Перелік обласних програм, що реалізовуватимуться у 2024 році](#), серед програмних документів є ті, що визначають **вектори розвитку сфер культури та соціальної згуртованості регіону**, а саме:

- Програма збереження об'єктів культурної спадщини Хмельницької області на 2021–2025 роки, затверджена 15 вересня 2021 року № 52-6/2021 (Відповідальний виконавець – Департамент інформаційної діяльності, культури, національностей та релігій Хмельницької обласної військової адміністрації).
- Обласна [програма сприяння розвитку громадянського суспільства на 2024–2026 роки](#), затверджена 20.09.2023 № 246/2023-н (Відповідальний виконавець – Департамент інформаційної діяльності, культури, національностей та релігій Хмельницької обласної військової адміністрації).
- Програма розвитку туризму Хмельницької області на 2021 – 2025 роки, затверджена рішенням Хмельницької обласної ради восьмого скликання 15 вересня 2021 року № 53-6/2021 (Відповідальний виконавець – управління інфраструктури).
- Обласна цільова соціальна [програма «Молодь Хмельниччини»](#) на 2022–2025 роки, затверджена рішенням Хмельницької обласної ради від 22.12.2021 № 47-7/2021 (координація та контроль виконання здійснюється Управлінням молоді, фізичної культури і спорту обласної військової адміністрації).
- Цільова соціальна [програма національно-патріотичного виховання](#) у Хмельницькій області на 2022–2025 роки, затверджена рішенням Хмельницької обласної ради від 22.12.2021 № 48-7/2021 (координація та контроль виконання здійснюється Управлінням молоді, фізичної культури і спорту обласної військової адміністрації).

Свої стратегічні та програмні документи, які зокрема стосуються розвитку сфери культури, мають і територіальні громади області. При цьому здійснювати детальний їх аналіз буде неефективно, адже цільові напрями розвитку там не будуть особливо відрізнятися від регіональних, а подекуди культура в них і загалом відсутня на рівні окремих стратегічних та операційних цілей. Водночас, враховуючи, що місто Хмельницький є не лише центром окремої територіальної громади, а й обласним центром, потрібно враховувати специфіку культурного розвитку цієї територіальної громади як важливу частину цілісного розвитку області.

Серед [програмних документів розвитку культури міста](#) до 2025 року потрібно акцентувати увагу на таких:

- Програма розвитку Хмельницької міської територіальної громади у сфері культури [«Нова лінія культурних змін»](#) на 2021–2025 роки;
- Програма підтримки книговидання та читацької культури у Хмельницькій міській територіальній громаді на 2021–2025 роки «Щодня читай українською»;
- Програма розвитку інформаційної інфраструктури туристичних послуг на 2024-2026 роки;
- Програма реалізації молодіжної політики та розвитку фізичної культури і спорту в Хмельницькій міській територіальній громаді на 2022-2026 роки.

У [Стратегії розвитку міста Хмельницького](#) до 2025 року однією зі стратегічних цілей є – «Молодіжне місто сучасної культури, мистецтва та спорту», яка передбачає збереження самобутньої міської культури, створення можливостей для подальшого розвитку культури та спорту, креативного розвитку дітей та молоді, формування іміджу міста як освітнього, культурного та спортивного центру Хмельницької області та Поділля. Досягнення цілі передбачає:

- створення нових майданчиків у культурно-мистецькому просторі міста;
- розвиток різних напрямів сучасного мистецтва та їх промоція;
- розвиток сучасної спортивної інфраструктури та залучення молоді до регулярних занять фізичною культурою і спортом.

Очевидним є той факт, що Хмельницька міська територіальна громада активно популяризує бренд міста та культурний потенціал громади, в тому числі через модернізацію програмних документів. Висока увага до формування креативного образу міста та розмаїття культурних послуг простежується в усіх сферах. Такий підхід варто поширювати на обласний рівень, адже популяризація бренду області є потужним інструментом для залучення іноземних інвестицій, зміцнення соціальної згуртованості та покращення іміджу регіону.

Загалом важливо, що серед стратегічних пріоритетів розвитку Хмельницької області передбачено розвиток креативних індустрій та сфери надання культурних послуг. Такі акценти вказують на розуміння важливості для регіону розвитку сфери культури, зокрема як такої, що може сформувати додану вартість в економічному вимірі, та такої, що **забезпечує якісне відновлення людського капіталу через культурно-дозвілєву діяльність.**

Проблемним питанням видається той факт, більшість документів мали б враховувати, що вплив повномасштабного вторгнення російської армії на територію України спричинив відтік зі сфери значної кількості працівників та прибуття в регіон ще більшої кількості ВПО. Нестача кадрового забезпечення та відтік молоді негативно впливають на рівень та якість надання культурних послуг, зумовлюють кадровий голод. Низький рівень заробітної плати в бюджетних закладах культури знижує престижність роботи у даній сфері серед молоді. Крім того, необхідно розглянути потребу навчання для ТГ в частині якісного, фокусованого на ресурсах стратегічного планування розвитку культури та соціальної згуртованості в територіальних громадах, щоб усунути той розрив, який наразі формується між прогресивним містом Хмельницьким та іншими громадами області.

В умовах війни важливі не кількісні показники проведення заходів, а саме реальна затребуваність культурного продукту серед населення та відповідність очікуваним результатам. Впровадження регулярних соціальних опитувань буде слушним інструментом для аналізу реалізації поставлених цілей програмних документів області.

Розділ 4

Особливості умов формування соціальної згуртованості населення в регіоні

У 2010 році були розроблені **Нова стратегія і План дій Ради Європи** для соціальної згуртованості, що визначають соціальну згуртованість як «здатність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів — мінімізуючи диспропорції й уникаючи маргіналізації — керувати відмінностями й розбіжностями і забезпечувати засоби досягнення добробуту для всіх членів»²³. Відповідно до цієї стратегії, соціальна згуртованість є політичною концепцією, яка має допомагати реалізовувати основні цінності Ради Європи: права людини, демократії та верховенства права, оскільки нерівні суспільства не можуть гарантувати стабільний розвиток у довготривалій перспективі. Тому соціальна згуртованість передбачає розвиток спроможності суспільства мінімізувати дискримінацію та маргіналізацію, щоб забезпечити демократичну безпеку та сталий розвиток суспільства.

Роль соціальної згуртованості може базуватися на почуттях причетності та гордості від життя в громаді. Через залученість, спільні дії і прагнення збільшується відчуття приналежності та відповідальності перед громадою. Якщо подивитись на креативний потенціал кожної ТГ, можна визначити ті основні важелі, що можуть об'єднати спільноту навколо творення нового образу, бренду, культурного іміджу свого міста, району, села, вулиці, спільної історії чи творчих особистостей. У цьому випадку культура розглядається як спосіб згуртування суспільства з орієнтацією на спільне благо. **Такий підхід сприятиме створенню соціального капіталу через культуру.**

Задля оцінки нинішнього рівня соціальної згуртованості населення в Хмельницькій області було використано результати дослідження Центру сталого миру та демократичного розвитку (SeeD) щодо Індексу соціальної згуртованості та стійкості (reSCORE) за 2023 рік²⁴, а також дані обласних профілів, підготовлених за результатами загального опитування населення щодо розуміння потреб, ситуації та намірів мобільності ВПО, осіб, які повернулися, та не переміщеного населення в Україні, яке проводилось Міжнародною організацією міграції в період травня–червня 2023 року²⁵.

Згідно з результатами дослідження Індексу соціальної згуртованості та стійкості, у Хмельницькій області населення відчуває потребу у зміцненні здоров'я, зокрема психічного, на рівні вищому ніж середній по Україні: для порівняння, рівень капіталу здоров'я у Хмельницькій області за суб'єктивними оцінками респондентів відповідає показникам Запорізької та Чернігівської областей, тобто тих регіонів, які були в окупації і піддаються постійним артилерійським обстрілам. Можливо, така ситуація обумовлена наявністю десятків тисяч ВПО на Хмельниччині. Цим також можуть пояснюватися і ті факти, що населення Хмельниччини:

²³https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010Strategy_ActionPlan_SocialCohesion.pdf

²⁴URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PRE_reSCORE2023_Launch_UKR.pdf

²⁵URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-13-11-may-14-june-2023>

- оцінює свій психосоціальний добробут, стійкість до стресу та націленість на саморозвиток значно нижче від середнього показника по Україні, при цьому ще нижчі показники є лиш у Рівненській, Закарпатській, Миколаївській та Тернопільській областях;
- оцінює свій рівень вразливості вище за середнє значення по Україні.

Механізми громадської участі в регіоні практикуються чітко на середньостатистичному загальнодержавному рівні. Більше того, за рівнем громадської активності Хмельницька область належить до числа регіонів з найвищим показником.

При цьому негативним для соціальної згуртованості в регіоні можуть стати дуже сильні гендерні стереотипи серед населення — вищі показники притаманні в Україні лише Закарпатській, Полтавській, Запорізькій та Кіровоградській областям.

Водночас дані дослідження Міжнародної організації міграції показують відсутність напруги між ВПО та населенням області: на Хмельниччині повністю відсутні люди, які б негативно ставились до ВПО.

Проте 1/5 власне самих ВПО на Хмельниччині повідомили, що стикаються з несправедливістю. Можливо, саме це теж впливає на високий індекс вразливості населення в регіоні.

Отже, можна зробити висновки, що в напрямку зміцнення соціальної згуртованості населення Хмельниччини фактично є чимало роботи, особливо в контексті гендерної рівності й усунення гендерних стереотипів, а також для зниження рівня вразливості та підтримки саморозвитку серед осіб з числа ВПО.

Виграшною може стати стратегія зміцнення соціальної згуртованості та розбудови спроможностей в українських громадах через низку таких дій: управління культурною спадщиною, розвиток туристичного потенціалу, створення культурного простору (Центр культурних послуг), залучення ініціативних груп громадськості до спільного піклування про збереження специфіки кожної локальної громади. Такі дії формуватимуть відчуття гордості співучасті через спільнотворення.

У рекомендаціях з розвитку Соціальна згуртованість через участь молоді акцентується, що формування єднального простору сприятиме процесу згуртованості. Потрібно визначити низку надихаючих історико-культурних факторів, які б могли стати внутрішньою опорою для взаємодії та згуртування спільноти на основі принципів толерантності та взаєморозуміння. В документі зауважується, що неабияку роль у процесі соціальної згуртованості відіграє роль історичної пам'яті, тому необхідно розуміти, як виховати соціальну згуртованість через прийняття і повагу до соціального та культурного багатоманіття регіону. Ризики, що супроводжують цей процес, пов'язані з тим, що «загальнонаціональна історична пам'ять – це угода (культурна, ідеологічна) між різними соціальними групами (та політичними силами, що їх представляють), які пропонують різні варіанти локальних моделей пам'яті. Історична пам'ять може бути і є джерелом упереджень та стереотипів. Зіткнення культур, які борються за домінування чи виживання, загострює впливи на суспільні групи»²⁶. Необхідним видається формування такої моделі пам'яті, яка б не травмувала, а навпаки, об'єднувала спільноту та підкреслювала локальну унікальність регіону.

Негативний вплив інформаційної війни посилює психоемоційну вразливість і виснаженість населення, що погіршує ментальне здоров'я мешканців області. Значна кількість ВПО в регіоні мають інакше від місцевого населення Хмельниччини розуміння української національної культури через свої регіональні культурні особливості. Такі аспекти суттєво впливають на посилення соціальної розрізненості та знижують рівень залученості громади до культурних практик, спричиняють низьку зацікавленість до відвідування закладів культури. На часі розглянути можливі форми співпраці між новими культурними операторами та закладами культури для посилення неформальної освіти працівників культури, фінансування кураторів та громадських організацій, які працюють у цих напрямках.

²⁶Посібник для тренерів «Соціальна згуртованість через участь молоді» було розроблено в рамках реалізації однойменного проекту Програми розвитку ООН <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications>

Висновки та рекомендації

Хмельницька область має потенціал для активізації її розвитку уже зараз і в найближчій перспективі, зокрема це стосується наявності культурних ресурсів у регіоні та сприятливої ситуації з демографічною стратифікацією населення за віком. Також область має перспективи для розвитку креативної економіки через промоцію та розвиток туристичних локацій, рекреаційної території, використання ресурсу культурної спадщини та монетизації її нерухомих об'єктів. Враховуючи, що з 2016 року затверджено **бренд Хмельницької області**, логічно побудувати стратегію культурного розвитку регіону навколо креативною концепції бренду – «Хмельниччина – перехрестя стихій та історій» (графічний знак «самобутній»).

Позиціонування бренду може бути основою для розвитку таких глобальних концепцій як: мультикультурний характер регіону; багатонаціональна та різноманітна культурна спадщина (зокрема українська, польська, єврейська та німецька); знакові історичні перетини та їх вплив на культурне розмаїття регіону тощо. Фактор мультикультурності як частина культурної ідентичності може стати важливим чинником для зміцнення соціальної згуртованості в області.

Для цього варто замислитись над **створенням соціально безпечного креативного простору для нетворкінгу громадян** – це те, що може стати точкою соціальної опори та розвитку сфери на даному етапі. Потенційне місце-хаб, що матиме потужні культурні впливи та підвищуватиме економічне зростання громади через розвиток креативних індустрій. З часом, потрібно сформувати мережу таких хабів для спільної культурної взаємодії в регіоні. Розвиток креативної сфери може посилити встановлення міжнародних зв'язків, формуючи основу для культурних практик.

Загалом **перспективними можливостями** для розвитку сфери культури та соціальної згуртованості в Хмельницькій області можна назвати:

- значну кількість об'єктів і пам'яток культурної спадщини, ресурс яких можна монетизувати. У тому числі ресурс нематеріальної культурної спадщини, зокрема Самчиківський розпис;
- у регіоні є територіальні громади, що мають позитивний досвід управління сферою культури – цей досвід можна передавати іншим громадам регіону;
- напрацьовані історії успіху і практики Хмельницькою обласною бібліотекою для молоді можна масштабувати як напрями роботи більшості бібліотек регіону, так само як можна масштабувати досвід роботи з ВПО, напрацьований Хмельницьким обласним художнім музеєм для інших закладів культури;
- значна кількість дітей і молоді в регіоні та їх запит на нові активності й корисні послуги можуть повністю перезапустити і якісно змінити сферу культури в регіоні.

З огляду на проведений аналіз можна виокремити **наступні виклики**, що потребують більшої уваги та відповідних напрацювань:

- нестача кваліфікованих кадрів. Цей виклик особливо гостро стоїть перед малими громадами: талановита молодь намагається мігрувати у великі міста, де є більше перспектив для організації якісного життя, творчої та професійної реалізації. Працівники культури не мають достатніх знань і навичок для якісної зміни сфери культури, оновлення підходів у роботі, культурних практик та нових культурних послуг;
- формальні заклади культури і застаріла система управління ними. Мається на увазі, що у сільських бібліотеках та клубних закладах працюють переважно особи пенсійного віку, які не встигають за викликами сучасності та не можуть

якісно розвивати креативні індустрії, формувати нові варіанти дозволя, залучати дітей і молодь до творчості.

- обмеження, викликані війною, впливають на проведення заходів, роботу закладів культури через безпекові норми та недостатню кількість укриттів;
- внаслідок ракетних обстрілів і атак ударних дронів у регіоні пошкоджено чи зруйновано значну кількість об'єктів культурної інфраструктури та пам'яток культурної спадщини;
- значна частина будівель закладів культури має бар'єри для осіб з інвалідністю, що є дуже гострим питанням з огляду на отримання інвалідності під час війни як цивільним населенням, так і військовослужбовцями;
- низьке фінансування сфери культури, яке не дає розвитку, а забезпечує лиш її виживання; низькі заробітні плати в сфері (на третину нижчі, ніж у середньому по економіці України);
- населення регіону демонструє гендерні стереотипи і не зовсім відкрите до питань гендерної рівності. 1/5 ВПО говорить про відчуття високого рівня вразливості;
- питання соціальної згуртованості є відносно новим для регіону, тому потребує формування повністю нової політики, визначення пріоритетів і завдань через оновлення програмних документи та подальших стратегічні дій в цьому напрямку.

З огляду на зазначені виклики можна сформулювати низку пропозицій для покращення роботи сфери культури та підвищення рівня й усвідомлення соціальної згуртованості населення:

1. Запустити програму, спрямовану на використання терапевтичного потенціалу культури задля зміцнення ментального здоров'я населення;
2. Формувати спільну концепцію іміджевої культурної політики регіону через розвиток бренду області та впровадження методів монетизації культурної спадщини;
3. Здійснювати систематичний моніторинг якості надання культурних послуг на основі вивчення громадської думки (через опитування, фокус-групи тощо) щодо культурних потреб мешканців громад. Також варто залучати неформальних експертів до моніторингу роботи комунальних закладів культури. Зокрема, провести дослідження в регіоні з метою встановлення факторів, які впливають на залученість населення до культурних практик та відвідування закладів культури;
4. Посилювати неформальних культурних операторів та громадські організації (волонтерів, лідерів, місцевих активістів), які працюють у сфері культури, залучати їх до співпраці та спільних проєктів, щоб громада мала можливість ініціювати й реалізовувати свої власні проєкти, програми та заходи в рамках організації, але за підтримки органів місцевого самоврядування;
5. Навчати методам сучасного нетворкінгу працівників культури на основі успішних кейсів через проведення міжрегіональних обмінів, що сприятиме культурній децентралізації громад та фаховому обміну досвідом;
6. Створювати якісні продукти неформальної освіти, які сприятимуть підвищенню кваліфікації працівників сфери та відповідатимуть реальним потребам регіону;
7. Навчити фахівців усіх комунальних закладів культури основам SMM та сприяти створенню їхніх сторінок у соціальних мережах;
8. Переглянути підходи до фінансового забезпечення сфери культури з метою реалізації розвиткових проєктів та ініціатив. Зокрема, запровадити механізми гнучкого планування бюджетів для підтримки більшої кількості культурних ініціатив;
9. Регулярно впроваджувати проєкти й ініціативи для зниження рівня вразливості та підтримки саморозвитку серед осіб з числа ВПО з метою підтримки ментального здоров'я населення;
10. Заохочувати участь регіону в конкурсах на отримання грантів і проєктах з іноземним фінансуванням та фінансуванням за кошт приватних партнерів;
11. Модернізувати мережу будівель закладів культури, зокрема облаштувати укриття та сприяти реалізації політики фізичної безбар'єрності в регіоні;

Агенція регіонального розвитку Хмельницької області

[KhmelnytskyiRegionalDevelopmentAgency](https://www.facebook.com/KhmelnytskyiRegionalDevelopmentAgency)

Швейцарсько-український проєкт
«Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD

[UCORDproject](https://www.facebook.com/UCORDproject)